

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2015. Вип. 19. С. 437–441.

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ

Аліна ВЕЙБЕР

ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ АРХЕОЛОГІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ

Не лише професійних істориків, але й більшість звичайних людей цікавить історія нашого минулого, неважливо наскільки далеким від нас воно є. Найдавнішим періодом – “кам’яним віком” – почали цікавитись від самого моменту його виокремлення Крістіаном Томпсоном у 1836 р., хоча уявлення про первісні форми організації суспільства вперше вивів Люїс Г. Морган, засновуючи свої висновки на даних етнографічних матеріалів [Морган, 1935, с. 8–10]. Виокремлення нової епохи в історії людства поставило чимало питань, у тому числі і тих, що стосувалися не лише способу ведення господарства чи технології виготовлення знарядь праці, а самої організації способу життя суспільства, його світоглядної чи релігійної культури. На деякі з цих питань могла дати відповідь археологія, так як має справу з єдиними свідками минулого – артефактами, але їхня інформативність стосовно досліджуваного періоду обмежена і не може бути вичерпною. Але чи стало це причиною відмови від пошуку відповідей на питання, чи зумовило постання нових гіпотез? Однозначно, що ні. Сьогодні, ми маємо достатньо літератури, зокрема, і популярної, в якій в той чи інший спосіб здійснені спроби реконструкції життя суспільства доби каменю. Ця розвідка зосереджена на історії пошуку відповідей на питання про місце та роль жінки у суспільстві кам’яного віку, про підходи різних шкіл до проблеми та потенційний діалог між ними у процесі її вивчення.

Багато в чому результат дослідження залежить від правильного формулювання проблеми та методів її вирішення. У пошуку відповіді на питання розвідки автору довелося мати справу з двома різними підходами до проблеми – школою радянської історіографії та підходом пост-процесуальної археології за напрямком “гендерна археологія”. Інтерпретація і реконструкція життя та суспільного устрою первісного суспільства є складнішими, ніж це може нам видатись на перший погляд. Дослідницька складність насамперед полягає в тому, що під час студіювання тих чи інших археологічних джерел багатьом авторам важко утриматись від фантазії та заперечити їх досить низьку й фрагментарну інформативність. Але на момент, коли археологія як наука знаходилась лише на початкових етапах свого розвитку, така думка мало цікавила дослідників, які намагалися у своїх працях відтворити життя первісної людини, базуючись час від часу на сумнівних методах. До таких методів сьогодні прийнято відносити ретроспективу – перенесення способу ведення життя і суспільних відносин від сьогодення на минуле [Conkey, Spektor, 1984], або зловживання етнографічними паралелями без відповідної методологічної підготовки [Grahame, 1939, s. 187–190]. Таким чином, вже на початку ХХ ст. постала до життя схема, що визначала місце жінки в суспільстві кам’яного віку, яка у професійній літературі панувала довгий час і в деяких публікаціях соціальних реконструкцій пам’яток простежується і сьогодні. Відповідно до неї первісна жінка виступала збиральницею їжі рослинного характеру, берегинею вогнища, займалася виховуванням дітей та обробкою шкір тварин для пошиття одягу. Жіночі фігурки, які знайдені на пам’ятках, головним чином верхнього палеоліту, були трактовані як предмети релігійного характеру, за що і отримали назву “венери” (*venus*). Тому в багатьох соціальних реконструкціях і досі такі знаряддя як, наприклад, скребачки та проколки, що потенційно використовувались для обробки шкіри та пошиття одягу, асоціювалися виключно із працею жінок. Ми не знаємо чи є ця схема правильною, оскільки джерел, що можуть заперечити чи довести саме такий стан речей, у нас немає. Незважаючи на історіографічну живучість цієї схеми статевої спеціалізації праці, у досліджуваних двох школах ми можемо спостерігати принципово різний підхід, результати

якого на сьогоднішній день, якщо не різняться між собою, то часом мають протилежний характер. Різниця підходів полягає у тому, що західна школа археології на довгий час, а саме до появи “нової археології”, у більшості випадків відійшла від будь-яких соціальних реконструкцій первісного часу, визнавши їх або неможливими для повноцінної реалізації за відсутності достатньо інформативної джерельної бази, або рухалась у напрямку вищеописаної схеми. Радянська школа у свій час широко використовувала методи етнографічних паралелей у вирішенні питань, які не могли бути розв’язані лише за допомогою інтерпретації даних археології. За такою методикою стояла вищезгадана схема Люїса Генрі Моргана, який мав справу лише з етнографічними джерелами – матеріалами, зібраними у індіанських племен, – та ідеї еволюціонізму в суспільному розвитку, яка підтримана і описана авторитетним для радянської епохи філософом Фрідріхом Енгельсом у праці “Походження сім’ї, приватної власності та держави” [Енгельс, 1986, с. 639]. Суть її повторює позиції еволюціоністів і полягає у тому, що в залежності від економічного та цивілізаційного етапу розвитку суспільства ми можемо визначити його рівень соціальної організації та світоглядних уявлень. Тобто, за цією схемою виходить, що суспільства, що знаходяться на одному щаблі економічного розвитку, будуть мати спільні релігійні уявлення та спосіб суспільної організації. На цій основі навіть виокремлено окрему галузь археології – “історію первісного суспільства”, об’єкт дослідження якої сягав не лише дописемних суспільств кам’яного віку та доби ранніх металів, а й сучасні суспільства, що за тих чи інших причин відстали від загального цивілізаційного розвитку і зберегли традиційний спосіб ведення життя. Серед радянських археологів стало звичайним явищем проведення паралелей і пошук відповідей на ті питання, які не може повноцінно розв’язати археологія, у етнографічних матеріалах.

Натомість західна школа археології на досить довгий період залишила дослідження кам’яного віку на рівні матеріалознавства та дуже несміливих інтерпретацій. Якісні зміни у ставленні до питання якихось палеосоціальних реконструкцій та навіть реконструкцій світоглядних уявлень суспільства кам’яного віку відбулися зі становленням течії “нової археології”, а за нею і пост-процесуальної археології. Новий підхід проголошував, що речі (артефакти) можуть дати нам набагато більше інформації стосовно світу ідей та способу мислення первісної людини, ніж це давала нам матеріалознавча археологія (традиційна або культурно-історична). Таким чином, здійснено перші спроби розглянути тематику первісної релігії, уявлень, соціальної організації та інших проблем, яких до того вчені намагалися уникати [Hodder, 1988, s. 263–267].

Але незважаючи на свою орієнтованість на матеріалознавство, ми не можемо стверджувати, що археологія навіть західного зразка користувалась виключно власними методами і назавжди втратила зв’язок із гуманітарними дисциплінами. Виникнення так званої “феміністичної археології” якраз можна пов’язати із кількома зовнішніми факторами: розвитком феміністичного руху, або “третьою хвилею фемінізму”, та розвитком гендерних студій серед спеціалістів гуманітарних дисциплін – антропологів, істориків та соціологів. Із внутрішньої сторони археології хотілось би зазначити, що за такий довгий час постала необхідність перегляду встановлених концепцій насамперед через накопичення фактичного матеріалу – були відкриті місцезнаходження, багаті на печерний живопис, поховальні пам’ятки, поселення, з яких археолог міг черпати інформацію для подібних висновків. Зауважимо, що питання, які намагалися вирішити постпроцесуалісти, в багатьох випадках схожі до поставлених радянськими вченими-істориками первісного суспільства. Водночас у випадку пост-процесуальної школи відповіді на них шукалися здебільшого в межах джерел археології. Тобто шлях розв’язання наукової проблеми полягав у розширенні кількості питань, які можна поставити археологічним джерелам, а не у розширенні кількості джерел для комплексної відповіді на поставлені запитання.

Внаслідок такого підходу постали праці напрямку “гендерна археологія”. Серед перших авторів – Маргарет Конкі (Conkey) і Джанет Спектор (Spector). Їхні студії головним чином, зосереджувалися на питаннях переосмислення ролі жінки, відмови від перенесення сучасних

поведінкових стереотипів на минулі періоди (ретроспекції). Наприклад, піднімалися питання потенційної участі жінки у процесі полювання або її участі у виробництві кам'яних знарядь праці, адже експериментальним шляхом доведено, що вироблення таких знарядь потребує більшою мірою точності удару, аніж фізичної сили [Волков, 2013, с. 40–47]. З огляду на вищесказане у читача може скластися хибне враження, що гендерна археологія має на меті штучно завищити роль жінки у житті первісного колективу, але ж насправді її основна мета, певно, співпадає з метою інших гендерних напрямків соціальних наук – лише відкрити жінку в історії в усіх її проявах.

На особливу увагу заслуговує напрямок феміністичної археології, що полягає у описі історії залучення праці жінок до археологічної науки. Цей напрямок фокусується на дослідженні біографій перших авторок, що пробували відкривати для себе професію археолога, яка довгий час вважалася виключно чоловічою. Як цікавий приклад, наведемо студію австрійської авторки Катаріни Рібей-Салісбарі (Katharina Rebay-Salisbury) “Жінки в австрійських преісторичних дослідженнях” (*Frauen in Österreich Urgeschichtsforschung*), у якій дослідниця виклала коротку біографію та шлях до археології деяких жінок, спеціалістів у цій галузі [Rebay-Salisbury, 2014, s. 59–70].

Важливо зазначити, що феміністична археологія насамперед торкнулася аналізу матеріалу, зв'язаного не лише з епохою каменю, але й пізніших, в тому числі і писемних періодів історії. Методи цього напрямку передбачали звертання більшої уваги на стратиграфічні контексти поховальних жіночих пам'яток, аналіз супровідного інвентарю, наведення статистики, тобто містили досить широкий обсяг роботи, зокрема й реінтерпретаційної.

Відсутність діалогу між двома школами становить значно більшу проблему, ніж це може видатись на перший погляд. Ця проблема полягає насамперед у тому, що уявлення про духовну сторону життя первісного колективу, його соціальну організацію може різнитися принципово, як і методи, якими користувались дослідники в процесі пошуку відповіді на поставлене питання.

Відомо, що археологія радянської доби була в багатьох аспектах замкнена сама у собі; за дуже рідкісними випадками, статті про відкриття чи каталоги знайдено матеріалу публікувалися за межами Радянського Союзу. Ця тенденція поширювалась на всі досліджувані археологією періоди, і торкалася не лише археології кам'яної доби. Значна кількість пам'яток та результатів їх досліджень просто не були відомі за кордоном, що, в принципі, створювало труднощі для реконструкції ареалів поселення тих чи інших культур чи ареалів імпорту. Наголосимо, що проблема замкненості й відсутності активної наукової комунікації наразі остаточно не вирішена. За кордоном насамперед відомі лише праці, перекладені англійською чи іншими європейськими мовами. Ці перекладені студії, передовсім, висвітлюють матеріалознавчу тематику.

Досить непроста ситуація склалася у сфері палеосоціальних реконструкцій і реконструкцій первісних вірувань. Такий стан речей зумовлений, передовсім, різницею методологічних підходів – у радянській школі було широко розповсюджене проведення етнографічних паралелей з народами, що за тих чи інших причин відстали від загального цивілізаційного розвитку. Досліджуючи матеріали етнографії народів Півночі, Австралії або індіанців Америки, археологія шукала відповіді на питання не лише палеотехнології та сфери матеріальної культури, але й сфери духовної культури [Алексеев, 2007, с. 22–25]. Наприклад, у своєму каталозі первісного мистецтва З. Абрамова використала етнографічні паралелі (звичайно, у поєднанні із конкретними даними археології) для інтерпретації жіночої антропоморфної пластики палеоліту [Абрамова, 1966, с. 222]. У школах, які виходили за межі країн колишнього СРСР, залучення даних етнографії для реконструкції життя первісних общин було і залишається на дуже низькому рівні. Нова хвиля зацікавлення подібними інтерпретаціями почалась із виникненням та розвитком школи “нової археології” та “постпроцесуальної археології”, які мали на меті вирішувати ширше коло питань, аніж просто матеріалознавчі та культурно-інтерпретаційні. Таким чином, виникло багато напрямків

дослідження археологічної думки: “археологія релігії”, “археологія шаманізму” та “етноархеологія”, які зараз знаходяться на початковому етапі свого розвитку [Rozwadowski, 2012, s. 331–334]. Для українського спеціаліста такі напрямки не видалися б новими, тому що на території СРСР ще від середини ХХ ст. був розроблений предмет “історії первісного суспільства”, методологія якого включала вивчення вищеперелічених течій більш комплексно. Тому, на мою думку, актуальним і доречним є обмін досвідом не лише в галузі матеріалознавчої сторони пошукового процесу, але й у такій неоднозначній і складній сфері, як історія суспільств кам’яного віку.

Різниця академічних культур дослідження та інтерпретації матеріалу досить сильно впливає на загальний розвиток археологічного знання та розуміння між науковцями. Ці відмінності простежуються на багатьох рівнях перебігу дослідження – від способу фіксації матеріалу до його інтерпретації. У наших силах зробити інтелектуальну прірву меншою, і потенційними шляхами вирішення цієї проблеми, на мій погляд, може бути створення наукового діалогу (у формах конференцій, семінарів, публікацій іноземними мовами). У цьому є сенс, коли спільною метою є реконструкція способу життя суспільства минулого. Сучасна наука надає нам багато сфер дослідження – від досить вузькоспеціалізованих тем до вирішення фундаментальних проблем реконструкції світоглядної, економічної, соціальної та інших сфер життя стародавнього суспільства. Поширення комунікативної мережі та співпраці у вирішенні цих проблем допоможе краще дослідити об’єкт вивчення та реконструкцію минулого, а саме людей, речі, події, контексти.

ЛІТЕРАТУРА

Абрамова З.Я.

1966 Изображения человека в палеолитическом искусстве Евразии. – Москва: Наука. – 220 с.

Алексеев В.П., Першиц А.И.

2007 История первобытного общества. – Москва: Астрель. – С. 22–25.

Волков П.В.

2013 Опыт эксперимента в археологии. – СПб: Нестор История. – С. 40–47.

Морган Л.Г.

1935 Древнее общество. – Ленинград. – С. 8–10.

Энгельс Ф.

1986 Избранные произведения. В 3-х т. – Москва: Политиздат. – Т. 3. – 639 с.

Grahame С.

1939 Archaeology and society. – Methuen. – S. 189–190.

Hodder J.

1989 This is not an article about material culture as text // Journal of the anthropological archaeology. – Cambridge. – S. 250–269.

Conkey Margaret W.

1997 Programme to practice: Gender and feminism in archaeology // Annual review of anthropology. – S. 411–437.

Rebay Salisburay K.

2014 Frauen in Österreichs Urgeschichtsforschung. – Wien: Österreich Akademie der Wissenschaften. – S. 60–72.

Rozwadowski A.

2012 Archeologia szamanizmu jako archeologia religii // Przeszłość społeczna, próba konceptuacji. – Poznan. – S. 331–334.

Alina VEYBER

VIEW ON STUDY ISSUES OF GENDER ARCHAEOLOGY THROUGH THE RESEARCH APPROACHES

The article raises the questions of the problems of studying of gender archaeology by post-Soviet schools of archaeology and the schools of Western Europe and the USA. The low level of dialogue between researchers has determined a significant difference in the interpretation of existing material on the reconstruction of the life of Stone Age collectives. In the work is described the history of research of gender studios among archaeologists, the reasons for the lack of constructive dialogue between schools. It is taken the attention for potential ways of solving the problem by integrating the results of national archaeological researches into the global scientific use.